

บทความวิจัย (Research Article)

ความพึงพอใจต่อการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

The Satisfaction on Operation of the Sufficiency Household in the Northeast Region

บัวพันธ์ พรหมพักพิง¹ อนุวัฒน์ พลทิพย์^{2*} และกฤษดา ปัจจำเณย์³
Buapun Prompakping¹, Anuwat Pontip^{2*} and Kritsada Phatchaney³

บทคัดย่อ

ปัญหาที่อยู่อาศัยมักจะถูกมองว่าเป็นปรากฏการณ์หรือเป็นปัญหาในเขตเมือง อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันพบว่า ปัญหาที่อยู่อาศัยในชนบทเริ่มปรากฏชัดขึ้น และทำให้สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ต้องขยายโครงการบ้านพอเพียงออกไปสู่ชนบท บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยการถอดบทเรียนโครงการบ้านพอเพียงชนบทระดับจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2561 ซึ่งดำเนินงานในพื้นที่ 5 จังหวัด 10 ตำบล มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การสนองตอบต่อโครงการบ้านพอเพียงชนบท คือ ความพึงพอใจในการเข้าร่วมกิจกรรมในด้านต่าง ๆ เก็บข้อมูลโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การประเมินแบบสำรวจความพึงพอใจและการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ร่วมกับกลุ่มเป้าหมายทั้งสิ้น 186 คน ผลการวิจัย พบว่า ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการมีความพึงพอใจในกิจกรรมของโครงการในระดับสูง 3 อันดับแรก ได้แก่ ความพึงพอใจด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความจำเป็นของครัวเรือนผู้รับประโยชน์มากที่สุด รองลงมา คือ ด้านหลักเกณฑ์ ตัวชี้วัดและกระบวนการพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้รับประโยชน์ มีความเหมาะสมเป็นธรรมและชัดเจน และด้านการส่งผลในทางบวกต่อการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะการก่อให้เกิดความร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมโครงการนี้เป็นปัจจัยขับเคลื่อนให้โครงการประสบผลสำเร็จ คือ สามารถตอบสนองต่อความต้องการของครัวเรือนผู้รับประโยชน์กว่า 147 ครัวเรือน

คำสำคัญ: ความพึงพอใจ บ้านพอเพียงชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของการถอดบทเรียนโครงการบ้านพอเพียงชนบทระดับจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2561 โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร่วมกับคณะทำงานติดตามการดำเนินงานและการจัดการความรู้บ้านพอเพียงชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

¹ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น 40002

Faculty of Humanities and Social Science, Khon Kaen University, Khon Kaen 40002

² คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม จังหวัดนครพนม 48000

Faculty Liberal arts and Science, Nakhon Phanom University, Nakhon Phanom 48000

³ กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น 40002

Research Group on Wellbeing and Sustainable Development, Khon Kaen University, Khon Kaen 40002

*Corresponding author; email: aecdkku20@gmail.com

(Received: 29 April 2020; Revised: 13 August 2020; Accepted: 9 September 2020)

DOI: <https://doi.org/10.14456/psruhss.2022.4>

Abstract

Housing has been generally conceived as a problem of, or a phenomenon of urban. Recently it housing has become a rural problem. As a result, Community Organization Development Institute (CODI) has extended its Sufficiency Household Project to rural areas. This article derived from a research project on satisfaction of beneficiaries of Rural Sufficiency Household Project of 2561 BE that covers 10 districts of 5 provinces of the Northeast of Thailand. Qualitative methods and tools were employed for data collection, in, including in-depth interview, group discussion, and non-participant observation were. There were attended focus group discussions 2 and project recipients were interviewed. The study found that beneficiaries were satisfied with the three aspects of project activities, these response to needs of beneficiaries, just criteria for recruitment of beneficiaries and the positive impacts of the project on community development. Demand response of beneficial household in the community, requirements and processes of consideration selected beneficial member which should be appropriate and transparent, and positive effect to community in relationships support aspect respectively which are stated and linked together with database systematically. Financial estimate and cooperation of community and other connections which motivate to achieve an achievement and relate to inconveniences of more than 147 beneficial households in the community which be able to efficiently guide other province or region a motivation afterwards.

Keywords: Motivation, Sufficiency Household, Northeast Region

บทนำ

ที่อยู่อาศัยนับเป็น 1 ใน 7 ปัจจัยหรือตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขของคนชนบทในอีสาน คือ 1) มีข้าวกิน (อาหาร) 2) มีดินอยู่ (ที่ทำกิน) 3) มีคูครอง 4) มีเงิน 5) มีบ้าน 6) มีลูกหลานดูแลยามชรา และ 7) มีโอกาสได้เข้าวัดปฏิบัติธรรม (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ, 2561) ทว่า ปัญหาที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินเป็นปัญหาพื้นฐานของชุมชนทั้งในเมืองและชนบท ในความคิดการพัฒนาแบบดั้งเดิมมักจะมองว่าปัญหาที่อยู่อาศัยว่าเป็นปัญหาของเมืองโดยเฉพาะปัญหาคนจนเมืองที่เกิดจากการอพยพของคนชนบทเพื่อมาหางานทำในเมือง ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากว่ากระบวนการพัฒนาจำเป็นจะต้องทำให้กลายเป็นอุตสาหกรรมและการกลายเป็นเมือง และจะทำให้เกิดความแตกต่างด้านค่าจ้างระหว่างเมืองและชนบท การอพยพเข้ามาทำงานของคนจากชนบทเข้ามาในเมืองในด้านหนึ่งก็จะทำให้ประชากรในชนบทเบาบางลง อย่างเช่นที่เกิดขึ้นในอเมริกาและยุโรปในอดีต และทำให้เกิดการยกระดับผลิตภาพการเกษตร ปัญหาที่อยู่อาศัยในชนบท จึงไม่ได้อยู่ในภาพการมองเช่นนี้ อย่างไรก็ตามจากการสำรวจข้อมูลภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2556) พบว่าประเทศไทยมีจำนวนครัวเรือนประมาณ 20.1 ล้านครัวเรือน เป็นครัวเรือนที่มีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยประมาณ 15.5 ล้านครัวเรือน ส่วนที่เหลือไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยจำนวนประมาณ 4.6 ล้านครัวเรือน และในกลุ่มนี้เป็นผู้มีรายได้น้อยที่ต้องการความช่วยเหลือด้านที่อยู่อาศัยประมาณ 2.7 ล้านครัวเรือน เฉพาะมิติปัญหาที่อยู่อาศัยสามารถจำแนกออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ 1) กลุ่มที่มีปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยร่วมกับปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน 2) กลุ่มที่มีปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยร่วมกับปัญหาความยากจน 3) กลุ่มที่มีปัญหาการ

ขาดแคลนที่อยู่อาศัยเพียงอย่างเดียว โดยในพื้นที่ชนบทมีประชาชนประสบปัญหาความเดือดร้อนในกลุ่มปัญหาที่อยู่อาศัยร่วมกับปัญหาความยากจนมากกว่าในพื้นที่เขตเมือง ได้แก่ ครั้วเรือนที่มีที่ดินทำกินแต่ขาดความรู้ที่เพียงพอ กลุ่มที่ไม่ได้อาศัยที่ดินเพื่อประกอบอาชีพแต่ทำอาชีพอื่นที่หารายได้ที่ไม่มั่นคง กลุ่มที่มีความยากจนเรื้อรังและมีผู้อยู่อาศัยที่อยู่ในภาวะพึ่งพิง เช่น ผู้สูงอายุที่ขาดคนดูแล คนพิการ เด็ก เป็นต้น รวมถึงกลุ่มที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสมซึ่งต้องได้รับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม เช่น ผู้ติดสุราเรื้อรัง เป็นต้น (นณริฏ พิศลยบุตร, 2558)

การแก้ไขปัญหที่อยู่อาศัยของคนในเมืองอยู่ภายใต้การดูแลของการเคหะแห่งชาติ ส่วนในชนบทอยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พม.) โดยส่วนใหญ่อยู่ในรูปแบบการซ่อมแซม ปรับปรุงหรือสร้างบ้านสำหรับครั้วเรือนที่ยากจน ในช่วงแรกกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ร่วมกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้เริ่มดำเนินการในพื้นที่ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ มาตั้งแต่ปี 2553 – 2556 โดยชุมชนท้องถิ่นเป็นแกนหลักในกระบวนการขับเคลื่อนการทำงานร่วมกัน ได้รับการสนับสนุนแก้ไขปัญหที่อยู่อาศัยในพื้นที่ 295 ตำบล จำนวน 1,420 หมู่บ้าน ครั้วเรือนผู้รับประโยชน์ 48,201 ครั้วเรือน เป็นการสร้างบ้านใหม่ 8,895 หลัง และซ่อมแซม 39,306 หลัง (สำนักบ้านมั่นคง, 2561) แผนยุทธศาสตร์ของรัฐบาลเรื่องการพัฒนาที่อยู่อาศัย 10 ปี (พ.ศ. 2559 – 2568) ได้กำหนดเป้าหมายดำเนินงานจำนวน 5,300 ตำบล 352,000 ครั้วเรือน ซึ่งในปี 2560 สามารถดำเนินการได้แล้วจำนวน 754 โครงการ 76 จังหวัด 747 ตำบล 10,369 ครั้วเรือน จากเป้าหมาย 9,000 ครั้วเรือน และในปี 2561 ได้กำหนดเป้าหมายเพิ่มขึ้นเป็น 15,000 ครั้วเรือน (สำนักบ้านมั่นคง, 2561) ในส่วนภาคอีสานเมื่อปี 2560 มีพื้นที่เป้าหมาย 19 จังหวัด 172 ตำบล 2,070 ครั้วเรือน งบประมาณรวม 34,987,912 บาท และในปี 2561 มีพื้นที่เป้าหมายครอบคลุมเพิ่มเป็น 20 จังหวัด 290 ตำบล 3,066 ครั้วเรือน งบประมาณรวม 56,999,669 บาท (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2561) ซึ่งมุ่งเน้นบ้านเรือนที่อยู่ในสภาวะยากจนและมีที่อยู่อาศัยที่ไม่มั่นคงถาวรในชนบท เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีข้อจำกัดเรื่องรายได้ที่ไม่เพียงพอต่อการยังชีพและการปรับปรุงซ่อมแซมบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ซึ่งพบว่ามีการก่อสร้างจากวัสดุที่ได้ตามธรรมชาติ มีสภาพที่ไม่มั่นคงถาวร อายุของตัวบ้านที่ยาวนาน ส่งผลให้สภาพบ้านเรือนชำรุดทรุดโทรมและไม่ได้รับการปรับปรุงซ่อมแซม โดยเฉพาะกลุ่มครั้วเรือนของผู้ยากจน ผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส ผู้ที่อยู่ในภาวะพึ่งพิงไร้ผู้ดูแล ครั้วเรือนชายขอบหรือครั้วเรือนที่มีจำนวนสมาชิกอาศัยอยู่หลายคนในครอบครัว ครั้วเรือนที่ประสบปัญหาบ้านทรุดโทรมแออัด สภาพบ้านไม่มีความมั่นคงถาวร และเป็นพื้นที่ประสบภัยพิบัติเกิดความเสียหาย ซึ่งไม่สามารถซ่อมแซม ปรับปรุงหรือสร้างใหม่ได้ด้วยฐานะทางเศรษฐกิจที่ยากจนและไม่มีรายได้ที่เพียงพอ

สำนักตรวจและประเมินผล สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เปิดเผยข้อมูลจากการสำรวจองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้งหมดในปี 2554 จำนวน 7,779 แห่งของพื้นที่ 4 ภาค รวม 75 จังหวัด พบว่า 1 ใน 5 ด้าน คือ ได้แก่ ปัญหาด้านครั้วเรือนที่มีสภาพที่อยู่อาศัยไม่มั่นคงถาวรและสมควรได้รับความช่วยเหลือจำนวน 105,538 ครั้วเรือน โดยครั้วเรือนที่เดือดร้อนสูงสุด ได้แก่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร้อยละ 35.0 (36,972 ครั้วเรือน) รองลงมา คือ ภาคเหนือ ร้อยละ 33.0 (34,769 ครั้วเรือน) ภาคกลาง ร้อยละ 16.8 (17,712 ครั้วเรือน) และภาคใต้ ร้อยละ 15.2 (16,085 ครั้วเรือน) (สิริกร คำภูไทย, 2554)

โครงการบ้านพอเพียงชนบทในภาคอีสานเป็นโครงการภายใต้นโยบายการพัฒนาที่อยู่อาศัยของภาครัฐ ภูมิภาคอีสานได้ดำเนินงานใน 5 จังหวัด 10 ตำบล ได้แก่ 1) จังหวัดบึงกาฬ ได้แก่ ตำบลเซกาและตำบลบึงโขงหลง 2) จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ตำบลเมืองฝ้าย และตำบลหนองตะครอง 3) จังหวัดมหาสารคาม ได้แก่ ตำบลหนองปลิง และตำบลห้วยเตย 4) จังหวัดยโสธร ได้แก่ ตำบลหนองคู และตำบลสามแยก และ 5) จังหวัด

เลย ได้แก่ ตำบลน้ำสวย และตำบลโนนป่าซาง (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2561) การบรรเทาความเดือดร้อนด้านที่อยู่อาศัยของครัวเรือนผู้เดือดร้อนดังกล่าว มุ่งสร้างและขยายแนวคิดการทำงานแบบบูรณาการการทำงานร่วมกันขององค์กรภาคภายในและภายนอกชุมชนท้องถิ่นร่วมกัน เพื่อช่วยลดปัญหาความเดือดร้อน และพัฒนาคุณภาพการอยู่อาศัยของครัวเรือนยากจน ผู้มีรายได้น้อยมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น รวมทั้งเป็นพื้นฐานสำคัญในการลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรมในสังคม ที่จะให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นหลักในการจัดการตนเองต่อเนื้อได้ ทว่าในกระบวนการขับเคลื่อนการดำเนินงานยังพบว่ายังมีปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดหรืออุปสรรคขัดขวางการทำงานที่ยังไม่สามารถทำให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ อาทิ ความเข้าใจเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการซ่อมแซมบ้านเรือนตั้งแต่ระดับผู้นำ ครัวเรือนผู้รับประโยชน์ ชาวบ้านทั่วไปหรือแนวปฏิบัติที่ถูกต้องสำหรับการดำเนินงาน เป็นต้น บทความนี้เห็นความสำคัญของการวิเคราะห์ความพึงพอใจของกลุ่มเป้าหมายและผู้เกี่ยวข้องที่มีต่อโครงการฯ เพื่อจะเป็นประโยชน์และเป็นข้อเสนอแนะในการปรับปรุงประสิทธิภาพการทำงานในการดูแลช่วยเหลือ การซ่อมแซมและปรับปรุงบ้านให้กับครัวเรือนผู้รับประโยชน์ให้กับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ภาคีเครือข่ายขบวนองค์กรชุมชนระดับจังหวัดสภาองค์กรชุมชนระดับตำบล ผู้นำชุมชนและครัวเรือนผู้รับประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์ความพึงพอใจต่อการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในพื้นที่ 5 จังหวัด 10 ตำบล

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการที่อยู่อาศัย: การจัดการที่อยู่อาศัยโดยชุมชน

ที่อยู่อาศัยเป็น 1 ในปัจจัยพื้นฐานในการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ในความคิดดั้งเดิมของคณิสาน บ้านเป็น 1 ใน 7 ปัจจัยสำหรับการบรรลุความอยู่ดีมีสุข ได้แก่ อาหาร ที่ดินทำกิน คุ้มครอง เงิน *บ้านอยู่อาศัย* ได้รับการเลี้ยงดูจากลูกหลานเมื่อยามชรา และการได้ปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนา จะเห็นได้ว่า บ้านอยู่อาศัยอยู่ในลำดับที่ 4 จากทั้งหมด 7 ลำดับ ชี้ให้เห็นว่าในสังคมชนบทอีสานดั้งเดิม แม้ว่าบ้านจะเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญ แต่ก็อยู่ในลำดับถัดมาจากปัจจัยอื่น ๆ นอกจากนี้ในสังคมชนบทอีสานและสังคมชนบทอื่น ๆ การก่อสร้างบ้านพักอาศัยก็มักจะได้รับความร่วมมือหรือความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านหรือเครือญาติ จึงทำให้การมีบ้านพักอาศัยในชนบทเป็นเรื่องที่ไม่ยากจนเกินไป (บัวพันธ์ พรหมพิทักษ์ และคณะ, 2561)

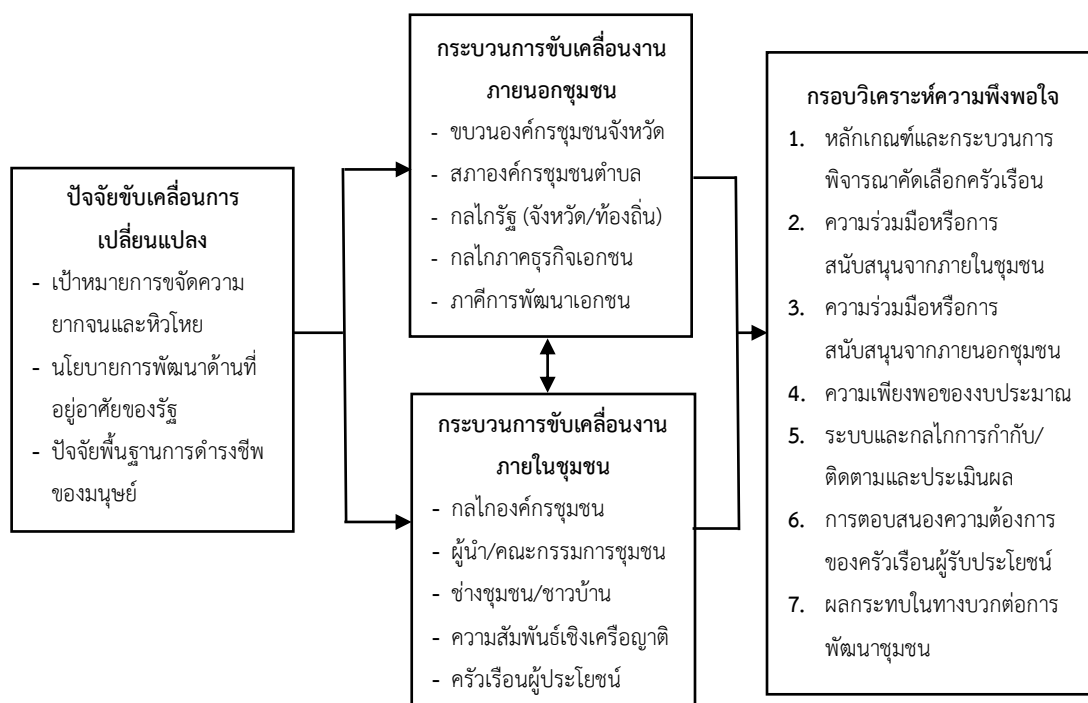
Lewis (1954) มองว่า การก้าวเข้าไปสู่สังคมอุตสาหกรรมและการเติบโตของเมืองอันเนื่องมาจากการอพยพของประชากรจากชนบท เพื่อเข้ามาหางานทำในเมืองใหญ่ ๆ ได้ทำให้เกิดปัญหาในเรื่องที่อยู่อาศัย อาจกล่าวได้ว่า ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย เป็นปรากฏการณ์ของเมืองและการจัดการที่อยู่อาศัย จึงเป็นแนวคิดที่พัฒนาขึ้นมาจากปัญหาการเติบโตของเมือง และเนื่องจากว่าปัญหาที่อยู่อาศัยของคน (จน) ในเมืองเป็นปัญหาใหญ่เกี่ยวข้องกับผู้คนจำนวนมาก และเกี่ยวข้องกับภาพรวมของการพัฒนาเมืองและการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ดังนั้น การจัดการปัญหาที่อยู่อาศัยในเมืองจึงมีการนำโดยรัฐ สำหรับประเทศไทยได้มีการจัดตั้งการเคหะแห่งประเทศไทยขึ้นมา ให้เป็นองค์กรจัดการและแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของคนในภาคเมือง อย่างไรก็ตามแนวคิดในการจัดการปัญหาของคนในเมืองก็ได้มีการปรับปรุงและหันมาใช้การมีส่วนร่วมของประชาชนและของชุมชนมากขึ้น เนื่องจากงานวิจัยนี้ได้เน้นไปที่การจัดการที่อยู่อาศัยในเมือง จึงจะไม่นำเสนอรายละเอียดในที่นี้

การจัดการที่อยู่อาศัยในชนบทในเขตที่ประชากรชนบทหนาแน่น อย่างเช่น เอเชียใต้ มีมานานแล้ว แต่สำหรับประเทศไทย ประชากรในชนบทมีความหนาแน่นน้อย ดังนั้น ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยจึงเป็นเรื่องใหม่ อย่างไรก็ตาม ประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างเช่นประเทศอังกฤษ มีการพัฒนาระบบการจัดการที่อยู่อาศัยโดยชุมชน

มานานแล้ว คำว่า “การจัดการที่อยู่อาศัยโดยชุมชน” อาจจะมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป แต่หลักใหญ่ ๆ แล้ว จำแนกออกเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่ 1) การปรับปรุงที่อยู่อาศัยโดยการช่วยเหลือตนเอง (self-help housing) ซึ่งส่วนใหญ่แล้วอยู่ในรูปของการปรับปรุงบ้านที่ทรุดโทรมหรือไม่มีคนอยู่อาศัย 2) สหกรณ์ที่อยู่อาศัย โดยผู้อยู่อาศัยเป็นเจ้าของร่วมกัน เป็นเจ้าของสิ่งอำนวยความสะดวกที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัยร่วมกัน และ 3) กองทุนที่ดินชุมชน (community land trust) หรือในประเทศอินเดียซึ่งเป็นประเทศที่มีประชากรหนาแน่นทั้งในเมืองและชนบท ปัญหาที่อยู่อาศัยเกี่ยวข้องกับคนจำนวนมากทั้งในเมืองและชนบท อย่างไรก็ตาม ในช่วงระหว่างศตวรรษที่ 1970 และ 1980 นโยบายของรัฐก็ยังคงให้ความสำคัญกับปัญหาที่อยู่อาศัยของคนในเมืองมากกว่าคนในชนบท ในรายงานของ Abhay et al. (2018) ระบุว่า คณะทำงานที่จัดขึ้นโดยกระทรวงพัฒนาชนบทของอินเดียประเมินว่าระหว่างปี 2012 – 2017 มีความขาดแคลนที่อยู่อาศัยในชนบทมากถึง 43.7 ล้านหลัง ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องใหญ่และท้าทายสำหรับรัฐบาลแห่งชาติและรัฐบาลท้องถิ่นอย่างมาก เนื่องจากว่าคนไร้ที่อยู่อาศัยในชนบทเป็นผู้ที่มีความสามารถทางการเงินต่ำ ทำให้โครงการการแก้ไขปัญหที่อยู่อาศัยในชนบทของอินเดียต้องพึ่งพิงทรัพยากรจากรัฐ คือ ความช่วยเหลือด้านการก่อสร้างในรูปแบบของสวัสดิการเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ภายใต้โครงการ House for All ของรัฐที่เพิ่งเริ่มมาได้เมื่อไม่นานมานี้ได้ขยายแนวคิดเรื่อง Affordable Housing จากภาคเมืองเข้าไปในชนบทด้วย โดยให้ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทร่วมในการตอบสนองต่อความต้องการที่อยู่อาศัยในชนบท

สำหรับประเทศไทยการแก้ไขปัญหที่อยู่อาศัยในชนบทเป็นเรื่องของเอกชนหรือของประชาชนทั้งหมด ยกเว้นในกรณีของภัยพิบัติหรือการสงครามที่แก่ผู้ยากไร้ ซึ่งเป็นเพียงการซ่อมแซมที่อยู่อาศัย แต่แนวคิดการจัดการที่พักอาศัยได้มาถึงจุดเปลี่ยนที่สำคัญในยุครัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ช่วงปี 2544 – 2547 รัฐบาลได้สนับสนุนให้สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน หรือ พอช. ได้ดำเนินโครงการบ้านมั่นคง แต่ในระยะแรกก็ดำเนินโครงการที่ยังจำกัดอยู่เฉพาะในเขตเมืองเป็นหลัก เพียงแต่ขยายออกมาในเมืองใหญ่ ๆ ในต่างจังหวัดเท่านั้น

หัวใจสำคัญของการจัดการที่พักอาศัยโดยชุมชน ที่ พอช. ดำเนินการก็คือการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมา เพื่อให้สมาชิกออมเงินและนำเงินที่ออมไปผ่อนชำระเงินกู้ที่นำมาใช้จ่ายในการปรับปรุง ซ่อมแซมหรือสร้างบ้าน (สำนักบ้านมั่นคง, 2561) ผลการดำเนินงานที่ผ่านมา ได้รับการตอบสนองที่ดีพอสมควร แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลไปหลายรัฐบาลแล้วก็ตาม การขยายโครงการเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยได้ขยายออกไปชนบทตั้งแต่ช่วงปี 2553 – 2556 ต่อมารัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้มีมติเมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2558 เรื่องการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาด้านที่อยู่อาศัย โดยมอบให้กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์และ พอช. นำไปดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยในชื่อโครงการ “บ้านพอเพียงชนบท” ภายใต้แผนยุทธศาสตร์พัฒนาที่อยู่อาศัย 10 ปี (พ.ศ. 2559 – 2568) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ให้ครัวเรือนยากจนที่มีปัญหาความเดือดร้อนด้านที่ดินและที่อยู่อาศัยในชุมชนได้มีที่อยู่อาศัยดีขึ้น มีความมั่นคง โดยชุมชนท้องถิ่นเป็นแกนหลักในการดำเนินการ 2) สนับสนุนให้ชุมชนได้ดูแลและช่วยเหลือผู้อยู่อาศัยที่เป็นผู้ยากจนในการซ่อมแซมปรับปรุง ต่อเติมบ้านหรือการสร้างใหม่แทนบ้านเดิมที่มีสภาพทรุดโทรม ที่อาจเป็นภัยต่อชีวิตและทรัพย์สินของผู้อยู่อาศัยได้ และ 3) พัฒนาศักยภาพของชุมชนให้เข้มแข็ง สามารถวางแผนจัดการที่ดินและที่อยู่อาศัยร่วมกันในระดับพื้นที่กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสามารถเชื่อมโยงกับงานพัฒนาด้านต่าง ๆ ในตำบลได้ โดยกรอบแนวคิดกระบวนการขับเคลื่อนงานการจัดการที่อยู่อาศัยโดยชุมชนภายใต้โครงการบ้านพอเพียงชนบทดังภาพ 1

ภาพ 1 กรอบแนวคิดกระบวนการขับเคลื่อนงานและการจัดการที่อยู่อาศัยของโครงการบ้านพอเพียงชนบท

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก (Qualitative Approach) โดยการประสานความร่วมมือและทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับที่มาและรายละเอียดกระบวนการวิจัย นัดหมายวัน เวลาและสถานที่สำหรับการลงพื้นที่และคุณสมบัติของผู้ที่จะให้ข้อมูลสำคัญทั้งระดับจังหวัดและตำบล โดยมีวิธีการวิจัย ดังนี้

1. การสัมภาษณ์เชิงลึก วิธีการนี้มีกลุ่มเป้าหมายหลัก คือ คณะทำงานและแกนนำขบวนการชุมชนระดับจังหวัด ซึ่งการสัมภาษณ์มีทั้งลักษณะแบบเดี่ยวและแบบกลุ่ม 3-5 คน รวมจำนวน 11 คน ใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมงต่อจังหวัด และมีแนวทางประเด็นคำถามเฉพาะ ได้แก่ สถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ด้านที่อยู่อาศัยและบริบททางสังคม บทบาทและภารกิจที่เกี่ยวข้อง การสนับสนุนพื้นที่เป้าหมาย ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและอุปสรรคของการทำงาน แผนการทำงานและข้อเสนอแนะต่อทิศทางการทำงานในระยะต่อไป

2. การสนทนากลุ่มย่อย วิธีการนี้มีกลุ่มเป้าหมายหลักระดับตำบล 2 ส่วน คือ แกนนำตำบลที่เกี่ยวข้องกับการทำงานโครงการฯ จำนวน 5 คน และตัวแทนครัวเรือนผู้รับประโยชน์ จำนวน 10 คน รวมจำนวนเฉลี่ย 15 คนต่อตำบล แนวทางประเด็นการสนทนากลุ่ม ได้แก่ สถานการณ์ภาพรวมเรื่องที่อยู่อาศัย กระบวนการและวิธีการดำเนินงาน กลไกการทำงานและการประสานความร่วมมือภาคีการพัฒนา ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจำแนกรายบุคคล การวิเคราะห์ปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จของงาน ปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินงาน และข้อเสนอแนะต่อทิศทางการดำเนินงานในอนาคต โดยกระบวนการสัมภาษณ์ใช้เวลาประมาณ 2.5 ชั่วโมงต่อตำบล ประกอบด้วย แกนนำตำบล ผู้นำชุมชน ตัวแทนครัวเรือนผู้รับประโยชน์ รวมทั้งสิ้น 175 คน รายละเอียดกลุ่มเป้าหมายในส่วนการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มย่อย รวมจำนวน 186 คน ดังนี้

ตาราง 1 จำนวนกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลในส่วนการสัมภาษณ์เชิงลึกและสนทนากลุ่มย่อย จำแนกรายตำบล

กลุ่มจังหวัด	จังหวัด	ตำบล	รวมจำนวน (คน)
1. บึงสกุ	บึงกาฬ	เซกา	17
		บึงโขงหลง	20
2. นครชัยบุรินทร์	บุรีรัมย์	เมืองฝ้าย	14
		หนองตะครอง	32
3. ร้อยแก่นสารสินธุ์	มหาสารคาม	ห้วยเตย	15
		หนองปลิง	20
4. เจริญราชธานีศรีโสธร	ยโสธร	หนองคู	16
		สามแยก	13
5. วัฒนธรรมภูผาภาษา	เลย	น้ำสวย	21
		โนนป่าซาง	18
รวม			186

3. การประเมินแบบสำรวจ ในขั้นตอนนี้จะเกิดขึ้นภายหลังจากการสนทนากลุ่ม โดยกลุ่มเป้าหมายหลักคือ แกนนำตำบลและครัวเรือนผู้รับประโยชน์ ใช้แบบประเมินความพึงพอใจต่อการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบท ได้จากประเมินค่าคะแนนจากช่วง 1 – 10 คะแนน มีระดับการวัดเป็นระดับช่วง (Interval Scale) โดยใช้ค่าคะแนนการประเมินมาอธิบายผลความพึงพอใจ (ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์, 2559) จำนวน 7 ข้อคำถาม ได้แก่ 1) หลักเกณฑ์และกระบวนการพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้รับประโยชน์ 2) ความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากบุคคล/กลุ่ม/กองทุนภายในชุมชน 3) ความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง 4) ความเพียงพอของงบประมาณสนับสนุน 5) ระบบและกลไกการกำกับ/ติดตามและประเมินการดำเนินงาน 6) การตอบสนองความต้องการของครัวเรือนผู้รับประโยชน์ และ 7) ผลในทางบวกต่อการพัฒนาชุมชน ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยจะสอบถามความเข้าใจในวิธีการ และความสามารถในการอ่านและเขียนของผู้ให้ข้อมูล หากไม่ประสงค์ในการให้ข้อมูลคณะผู้วิจัยก็จะไม่มีการบังคับหรือช่วยในการอ่านและทำไปทีละข้อ ใช้เวลาในการทำและประมวลผลพร้อมสรุปเพื่อรับรู้ร่วมกันประมาณ 30 นาที

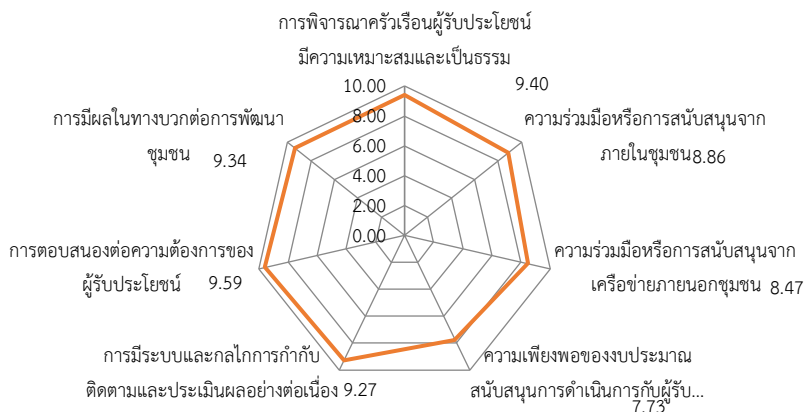
4. การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมและสัมภาษณ์เชิงลึกตัวแทนครัวเรือนผู้รับประโยชน์ จำนวน 2-4 ครัวเรือนต่อตำบล เพื่อให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ของครัวเรือนหลังจากได้รับการปรับปรุงซ่อมแซม มุ่งเน้นการสัมภาษณ์พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ ตลอดจนสังเกตการณ์การเปลี่ยนแปลงรูปธรรมที่เกิดขึ้นกับครัวเรือนเมื่อเปรียบเทียบกับสภาพก่อนและหลังการดำเนินงาน โดยใช้เวลาย่นตอนนี้อยู่ประมาณ 20 นาทีต่อครัวเรือน

5. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยการทำการจัดหมวดหมู่ข้อมูล (Categories) ของข้อมูลที่ได้มา แจกแจงข้อมูลให้เกิดความชัดเจนและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล สำหรับการรายงานผลการวิจัยใช้วิธีการเชิงพรรณนา (Analysis Descriptive) จากข้อมูลที่ได้พบมา (ชาย โพธิ์สิตา, 2547) ส่วนการแสดงผลของข้อมูลที่เป็นสถิติค่าความพึงพอใจได้เลือกวิเคราะห์ข้อมูลระดับตัวแปรเดียว (Univariate Analysis) ในส่วนนี้ได้วิเคราะห์เพื่ออธิบายคุณลักษณะและค่าคะแนนความพึงพอใจต่อการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบท จำนวน 7 ข้อ โดยพรรณนา (Descriptive) ได้แก่ ความถี่ ค่าเฉลี่ย โดยทำการวิเคราะห์ในโปรแกรม Microsoft Excel (ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์, 2559)

ผลการวิจัย

สถานการณ์ด้านที่อยู่อาศัยของครัวเรือนในภาพรวมทั้ง 5 จังหวัด พบว่า ครัวเรือนเป้าหมายมีปัญหาเรื่องที่ดินที่ตั้งของบ้านเรือนที่หลากหลาย ได้แก่ ปัญหาการไม่มีเอกสารสิทธิ์ บ้านเรือนตั้งอยู่ในพื้นที่สาธารณะ ส่วนสภาพปัญหาของบ้านเรือน พบว่า บ้านเรือนทรุดโทรม ไม่มีความมั่นคงถาวร หลังคารั่ว ไม่มีบ้านเป็นของตนเอง ครัวเรือนขยายมีสมาชิกอยู่ด้วยกันหลายคน หรือสภาพทางกายภาพของบ้านเรือนที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการใช้ชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุหรือผู้พิการ นอกจากนี้บางครัวเรือนยังประสบปัญหาเรื่องตัวบ้านต่ำกว่าระดับพื้นถนน ทำให้เวลาฝนตกน้ำท่วมขังบริเวณใต้ถุนบ้าน ไม่สามารถใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมเช่นครัวเรือนอื่นได้

การวิจัยในครั้งนี้ซึ่งใช้วิธีการเชิงคุณภาพที่หลากหลาย ผลการวิเคราะห์ความพึงพอใจต่อการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบทในภาคอีสานทั้งหมด 7 ด้าน ซึ่งมีค่าคะแนนการวัดอยู่ที่ระดับตั้งแต่ 0 - 10 คะแนน ผลการวิเคราะห์ พบว่า ความพึงพอใจต่อการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบทในภาพรวม 3 ลำดับแรก คือ ความพึงพอใจด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนผู้รับประโยชน์มากที่สุด 9.59 คะแนน รองลงมา คือ ความพึงพอใจด้านหลักเกณฑ์และกระบวนการพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้รับประโยชน์มีความเหมาะสมและเป็นธรรม มีหลักเกณฑ์และตัวชี้วัดที่ชัดเจน และการขับเคลื่อนงานถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลในทางบวกต่อการพัฒนาชุมชน 9.40 และ 9.34 คะแนน ตามลำดับ รายละเอียดดังแสดงในภาพ 2

ภาพ 2 ความพึงพอใจโดยภาพรวมต่อการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงในภาคอีสาน

เมื่อพิจารณารายจังหวัดพื้นที่จังหวัดบึงกาฬ ประกอบด้วย ตำบลเซกาและตำบลบึงโขงหลง ตำบลเซกาพบว่า มีความพึงพอใจด้านหลักเกณฑ์และกระบวนการพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้ได้รับประโยชน์มีความเหมาะสมและเป็นธรรม และปัจจัยด้านความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากบุคคล/กลุ่ม/กองทุนภายในชุมชนมากที่สุด 10 คะแนนเท่ากัน “...มีการกำหนดหลักเกณฑ์พิจารณาได้รับประโยชน์ชัดเจน โดยต้องเป็นสมาชิกกองทุนสวัสดิการ เป็นครัวเรือนที่ยากจน หลังจากนั้นในปี 2561 ทางคณะทำงาน ได้เพิ่มเกณฑ์พิจารณาขึ้นมา คือ เป็นครัวเรือนที่มีผู้พิการอาศัยอยู่ เป็นครัวเรือนผู้สูงอายุ ผู้ด้อยโอกาสที่ไม่มีลูกหลานดูแล...” (พ่อสมบัติ (นามสมมุติ)) รองลงมา คือ ด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนผู้รับประโยชน์ และด้านความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สภาองค์กรชุมชนระดับตำบล กองทุนสวัสดิการชุมชนระดับตำบล กองทุนทรัพยากรที่ดินชนบท และองค์การบริหารส่วนตำบลเซกา 9.92 และ 9.53 คะแนน ตามลำดับ

ส่วนตำบลบึงโขงหลง พบว่า การขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบทถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลในทางบวกต่อการพัฒนาชุมชนอยู่ในระดับมากที่สุด 9.94 คะแนน “...นอกจากการช่วยเหลือการซ่อมแซม สร้างบ้านแล้ว สิ่งที่จะต้องทำต่อไปคือการพัฒนาอาชีพของครัวเรือนผู้เดือดร้อนเพื่อให้มีรายได้ในการเลี้ยงดูครอบครัวได้ต่อไป ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง...” (คุณปัญญา (นามสมมุติ)) รองลงมา คือ ด้านหลักเกณฑ์และกระบวนการพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้ได้รับประโยชน์มีความเหมาะสมและเป็นธรรม และด้านการตอบสนองสอดคล้องกับความต้องการของผู้รับประโยชน์ 9.88 คะแนนเท่ากัน รายละเอียดดังแสดงในภาพ 3 และ 4

ภาพ 3 ความพึงพอใจตำบลเซกา

ภาพ 4 ความพึงพอใจตำบลบึงโขงหลง

พื้นที่จังหวัดเลย ประกอบด้วย ตำบลน้ำสวยและตำบลโนนป่าซาง ตำบลน้ำสวย พบว่า มีความพึงพอใจด้านหลักเกณฑ์และกระบวนการพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้ได้รับประโยชน์มีความเหมาะสมและเป็นธรรม มากที่สุด 9.79 คะแนน “...การคัดเลือกครัวเรือนผู้รับประโยชน์ในการซ่อมสร้างบ้านก็จะคัดเลือกจากสมาชิกในครัวเรือนนั้นต้องไม่เล่นการพนัน สมาชิกในครัวเรือนต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด และสมาชิกในครัวเรือนต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนก่อน...” (พ่อสมร (นามสมมุติ)) รองลงมา คือ ด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนผู้รับประโยชน์และด้านมีผลในทางบวกต่อการพัฒนาชุมชน คือ 9.69 และ 9.30 คะแนน ตามลำดับ ส่วนตำบลโนนป่าซาง กลับมองว่าบ้านพอเพียงชนบทถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลในทางบวกต่อการพัฒนาชุมชนมากที่สุด 9.61 คะแนน “...บ้านพอเพียงที่เราสร้างให้กับผู้เดือดร้อน ถ้าคนในชุมชนมีบ้านที่ดีอยู่แล้ว เขาก็จะไม่ต้องกังวล สามารถไปทำงานอื่นและสร้างความมั่นคงให้กับครัวเรือนของเขา บ้านไม่ใช่แค่บ้านเท่านั้นแต่ยังยกระดับให้หมู่บ้านพัฒนาขึ้นด้วย...” (พ่อบุญ (นามสมมุติ)) รองลงมา คือ ด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนผู้รับประโยชน์และด้านหลักเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้รับประโยชน์มีความเหมาะสมและเป็นธรรม 9.54 และ 9.46 ตามลำดับ รายละเอียดดังแสดงในภาพ 5 และ 6

ภาพ 5 ความพึงพอใจตำบลน้ำสวย

ภาพ 6 ความพึงพอใจตำบลโนนป่าซาง

พื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ ประกอบด้วย ตำบลเมืองฝ้ายและตำบลหนองตะครอง ตำบลเมืองฝ้าย พบว่า มีความพึงพอใจด้านการมีผลในทางบวกต่อการพัฒนาชุมชนมากที่สุด 9.33 คะแนน “...ส่งเสริมและต่อยอดให้ชาวบ้านที่ได้รับประโยชน์ออกมาช่วยกัน ออกมามีส่วนร่วมด้วยกันในการทำงาน โครงการนี้ได้ให้โอกาสคนในพื้นที่ได้เต็มเต็มคำว่า “บ้าน” ให้กับพี่น้องสามารถใช้ชีวิตอยู่ได้เพราะบ้านเป็นปัจจัย 4 ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็น ทำให้ชุมชนได้รับการพัฒนาต่อไป...” (แม่หอม (นามสมมุติ)) รองลงมา คือ ด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนผู้รับประโยชน์และด้านการดำเนินงานที่มีระบบและกลไกการกำกับติดตามและประเมินความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ คือ 9.11 และ 9.00 คะแนน ตามลำดับ ส่วนตำบลหนองตะครอง พบว่า มีความพึงพอใจด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนผู้รับประโยชน์มากที่สุด 9.61 คะแนน “...ตอนนั้นอาศัยอยู่กับหลาน เวลาฝนตกแต่ละครั้งหลังคาบ้านรั่ว ไม่มีที่อยู่ไม่มีที่หลบนอน หลานกินนอนไม่ได้ ซึ่งบ้านหลังนี้เริ่มผูกพันมาแล้วประมาณ 4 ปี ช่วงฝนตกยากกับหลานไม่ได้นอนเลยเพราะเปียกฝน โครงการเข้ามาช่วยเหลือในการเปลี่ยนโครงหลังคาใหม่ให้ มีการเปลี่ยนสังกะสีให้ใหม่ นอกจากนั้นแล้วยังมีการเปลี่ยนประตู หน้าต่างบานใหม่ให้ด้วยตรงกับความต้องการของยายเลย ตอนนี้บ้านของยายดีขึ้นมากแล้ว ตัวบ้านมีความมั่นคงถาวร เวลาฝนตกก็ไม่กลัวเปียกฝนเหมือนแต่ก่อน...” (ยายสม (นามสมมุติ)) รองลงมา คือ ด้านการมีระบบและกลไกการกำกับติดตามและประเมินการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ และด้านการมีหลักเกณฑ์และกระบวนการพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้รับประโยชน์มีความเหมาะสมและเป็นธรรม คือ 9.55 และ 9.22 คะแนน ตามลำดับ รายละเอียดดังแสดงในภาพ 7 และ 8

ภาพ 7 ความพึงพอใจตำบลเมืองฝ้าย

ภาพ 8 ความพึงพอใจตำบลหนองตะครอง

พื้นที่จังหวัดยโสธร ประกอบด้วย ตำบลหนองคูและตำบลสามแยก ตำบลหนองคู พบว่า มีความพึงพอใจด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนผู้ได้รับประโยชน์มากที่สุด 10.0 คะแนน รองลงมา คือ ด้านหลักเกณฑ์และกระบวนการพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้ได้รับประโยชน์มีความเหมาะสมและเป็นธรรม และด้านการมีระบบและกลไกการกำกับติดตามและประเมินการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ คือ 9.75 และ 9.37 คะแนน ตามลำดับ ส่วนตำบลสามแยก พบว่า มีความพึงพอใจด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนผู้ได้รับประโยชน์ เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จมากที่สุด 9.40 คะแนน “...สภาพปัญหาของบ้านก่อนการซ่อมสร้าง คือ อาศัยอยู่ในพื้นที่มา 7 ปีแต่ไม่มีบ้านเลขที่ โครงสร้างบ้านเป็นบ้านไม้ชั้นเดียวต่อจากโรงเพาะเห็ดของครอบครัว ทำด้วยไม้ทั้งหลัง เริ่มผุพัง หลังคามุงด้วยหญ้า เวลาฝนตกจะรั่ว ผนังปิดด้วยกระดานกล่อนม เป็นพื้นดิน พอโครงการเข้ามาช่วยคือ การยกเสาบ้าน เทปูน และยกบ้านขึ้นหลังใหม่ ทั้งโครงหลักและหลังคา...” (นายทอง (นามสมมุติ)) รองลงมา คือ ด้านการมีระบบและกลไกการกำกับติดตามและประเมินการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ และด้านการมีหลักเกณฑ์และกระบวนการพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้ได้รับประโยชน์มีความเหมาะสมและเป็นธรรม รวมทั้งเป็นปัจจัยที่มีผลในทางบวกต่อการพัฒนาชุมชน คือ 9.30 และ 9.10 คะแนน ตามลำดับ รายละเอียดดังแสดงในภาพ 9 และ 10

ภาพ 9 ความพึงพอใจตำบลหนองคู

ภาพ 10 ความพึงพอใจตำบลสามแยก

พื้นที่จังหวัดมหาสารคาม ประกอบด้วย ตำบลหนองปลิงและตำบลห้วยเตย ตำบลหนองปลิง พบว่างานบ้านพอเพียงเป็นปัจจัยที่มีผลในทางบวกต่อการพัฒนาชุมชนมากที่สุด 9.50 คะแนน “...จากงบประมาณที่ได้มาเท่ากัน แต่ความเป็นจริงแล้วตำบลเราสร้างบ้านเสร็จก็จะนำเงินมารวมกัน หลังจากนั้นงบประมาณที่เหลือจะนำมาเก็บไว้ที่กองกลาง เพื่อทำการขยายผลไปให้ครัวเรือนอื่น ดังนั้นตามที่จริงแล้วตำบลหนองปลิงได้รับการจัดสรรงบประมาณมาทั้งหมด 10 ครัวเรือน ได้ขยายผลเพิ่มขึ้นให้เป็น 12 ครัวเรือน...” (คุณบัว (นามสมมุติ)) รองลงมา คือ ด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนผู้รับประโยชน์ และด้านความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สภาพองค์กรชุมชนระดับตำบล กองทุนสวัสดิการชุมชนระดับตำบล กองทุนทรัพยากรที่ดินชนบท องค์การบริหารส่วนตำบลหนองปลิง คือ 9.05 และ 8.83 คะแนน ตามลำดับ ส่วนพื้นที่ตำบลห้วยเตย พบว่า มีความพึงพอใจด้านการตอบสนองที่สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนผู้รับประโยชน์มากที่สุด 9.75 คะแนน “...ครัวเรือนอาศัยอยู่ด้วยกัน 3 คน แต่ก่อนห้องครัวและห้องน้ำ ไม่มีผนังเวลาฝนตกลงมา ฝนก็จะสาดและพื้นบ้านเป็นตม และยังไม่มีประตูบ้านด้วย โครงการเข้ามาช่วยสนับสนุนอิฐ หิน ดิน ทราย ปูน ได้ก่อผนังบ้าน เทพื้นบ้าน ส่วนห้องน้ำก็ได้หลังคาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ตอนนี้อยู่ดีมากสามารถนอนได้แล้วนอนที่ครัวก็ได้...” (พ่อสี (นามสมมุติ)) รองลงมา คือ ด้านความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากเครือข่ายที่เกี่ยวข้องเช่นเดียวกับตำบลหนองปลิงและงานบ้านพอเพียงเป็นปัจจัยที่มีผลในทางบวกต่อการพัฒนาชุมชน คือ 9.53 และ 9.50 คะแนน ตามลำดับ รายละเอียดดังแสดงในภาพ 11 และ 12

ภาพ 11 ความพึงพอใจตำบลหนองปลิง

ภาพ 12 ความพึงพอใจตำบลห้วยเตย

สรุปและอภิปรายผล

กระบวนการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบทอย่างมีระบบถือเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความพึงพอใจของการดำเนินงาน โดยเฉพาะการมีกลไกกลาง คือ สภาพองค์กรชุมชนระดับตำบล ซึ่งทำหน้าที่ในการประสานความร่วมมือกับผู้นำชุมชน ซึ่งถือเป็น “หน้าต่างแห่งโอกาส” (Window of opportunity) ในการช่วยเหลือครัวเรือนผู้รับประโยชน์ที่ยากลำบากให้สอดคล้องกับความต้องการจำเป็นและความเดือดร้อนของครัวเรือนผู้รับประโยชน์มากที่สุด รวมถึงได้รื้อฟื้นความสัมพันธ์และวัฒนธรรมชุมชนในมิติการเกื้อกูลของคนในชุมชนผ่านกระบวนการทำงานบ้านพอเพียงชนบทเป็นฐานให้กลับมาอีกครั้ง

หากวิเคราะห์และอภิปรายผลความพึงพอใจต่อการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จนสามารถเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม สามารถวิเคราะห์สรุปได้ 4 ประการ ประกอบด้วย

ประการแรก การทำงานบนฐานข้อมูล การขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบทในทุกพื้นที่ มุ่งเน้นการให้ความสำคัญการทำงานบนฐานของข้อมูล โดยการพิจารณาจากข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานหมู่บ้าน (จปฐ.) ส่วนหนึ่ง ประกอบกับวิธีการหลัก คือ การสังเกตการณ์และพูดคุยกับเจ้าของครัวเรือนผู้รับประโยชน์ โดยตรง การกำหนดหลักเกณฑ์และตัวชี้วัดการพิจารณาคัดเลือกครัวเรือนผู้รับประโยชน์ต้องชัดเจน การวิเคราะห์ปัญหา ความจำเป็นและความเดือดร้อนของครัวเรือน การสร้างการยอมรับของคนในชุมชนผ่านการนำเสนอในพื้นที่ประชาคมของหมู่บ้าน นอกจากนี้ ยังมีการประสานงานเพื่อระดมข้อมูลและการบูรณาการข้อมูลจากหลายส่วนประกอบกัน โดยตั้งต้นจากข้อมูลผู้นำและคณะกรรมการชุมชนและสภาองค์กรชุมชนระดับตำบล และพิจารณาร่วมกับข้อมูลภาคส่วนอื่น ๆ ได้แก่ ฐานข้อมูลจากกองทุนสวัสดิการชุมชนระดับตำบล กองทุนที่ดิน ตำบล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เป็นต้น เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลประกอบการพิจารณาและระบุครัวเรือนเป้าหมายที่ควรได้รับการช่วยเหลือเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ การยอมรับและมีประสิทธิภาพในการทำงาน จนกระทั่งการพิจารณาข้อมูลร่วมกับขบวนองค์กรชุมชนระดับจังหวัด ธนุ บุญญานุวัตร (2552) มองว่าการทำงานบนพื้นฐานของข้อมูลมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะ “ข้อมูลคืออำนาจ” (information is power) กล่าวคือ ผู้ที่มีข้อมูลหรือได้รับข้อมูลที่มีคุณค่าและทันสมัย มีความต่อเนื่องทันเหตุการณ์ และสามารถใช้อย่างมีประสิทธิภาพให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งการวางแผน การตัดสินใจและการปฏิบัติการ ผู้นำย่อมมีพลังหรือมีอำนาจ ได้เปรียบผู้อื่นในทุกด้าน ซึ่งการรวบรวมข้อมูล กลั่นกรอง พิจารณาและการตัดสินใจก่อนการปฏิบัติทำให้งานบ้านพอเพียงชนบทมีประสิทธิภาพ

ประการที่สอง งบประมาณสนับสนุน การสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐผ่านกลไกของรัฐ ตามลำดับขั้น ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานในเชิงบูรณาการของภาคีในชุมชนท้องถิ่นร่วมกัน เป็นการจุดประกายกระตุ้นความต้องการในการมี “บ้าน” ที่ดีขึ้นของสมาชิกในครัวเรือน จึงเป็นแรงผลักดันเสริมให้ครัวเรือนทำงานหนักมากขึ้นเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น และอดออมเพื่อให้มีเงินทุนสำหรับ สมทบการจัดซื้อวัสดุเพื่อการปรับปรุงซ่อมสร้างบ้านเรือนของตนเองร่วมกับงบประมาณของภาครัฐ นอกจากนี้ในบางพื้นที่ยังพบว่ามีการสมทบงบประมาณบางส่วนจากส่วนราชการในพื้นที่ ได้แก่ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัด ที่ว่าการอำเภอ สำนักงานพัฒนาชุมชน ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน วัด องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่นั้น ๆ ร่วมด้วย ทำให้เกิดพลังด้านงบประมาณที่เพียงพอในการปรับปรุงซ่อมแซมบ้านเรือน ซึ่งงบประมาณหรือเงินทุนถือเป็น “ทุนชุมชน” รูปแบบหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนรูปแบบหนึ่งใน 5 รูปแบบ คือ ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ ทุนสังคมวัฒนธรรมและทุนการเงิน ซึ่งทรัพยากรที่เป็นเงินตรามีความจำเป็นอย่างหนึ่งที่ช่วยเอื้ออำนวยให้มนุษย์สามารถใช้เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการดำรงชีพด้านใดด้านหนึ่ง ดังนั้น การระดมทรัพยากรเงินทุนที่เพียงพอและสอดคล้องกับความจำเป็นในการปฏิบัติงานจึงส่งผลต่อสัมฤทธิ์ผลของงานบ้านพอเพียงชนบทไปด้วย (สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน, 2558)

ประการที่สาม ความร่วมมือของคนในชุมชน การมี “แนวร่วม” ในชุมชนอย่างผู้นำชุมชน ช่างชาวบ้าน ชาวบ้านทั่วไปและญาติพี่น้องของครัวเรือนผู้รับประโยชน์เข้าร่วมในกระบวนการปรับปรุงซ่อมแซมบ้านเรือน ซึ่งการสนับสนุนการทำงานปรากฏทั้งในรูปแบบการเป็นแรงงานก่อสร้างตั้งแต่การรื้อจนถึงการซ่อมสร้างและการส่งมอบบ้าน การช่วยเหลือกันและกันด้านสวัสดิการอาหารและเครื่องใช้จากเจ้าของบ้าน ผู้นำชุมชนและญาติพี่น้อง นอกจากนี้บางครัวเรือนยังได้รับการช่วยเหลือจากพระสงฆ์ ผู้นำชุมชนและชาวบ้านทั่วไป ในมออุปถัมภ์ซึ่งที่จำเป็นในครัวเรือน ได้แก่ เครื่องนอน อุปกรณ์ทำครัว เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มหรือข้าวสารอาหารแห้ง เป็นต้น ซึ่งความร่วมมือและการช่วยเหลือของคนในชุมชนข้างต้น บัณฑิต พรหมพักพิง และสุวิทย์ อิศาศศัตร์ (2546) มองว่า ลักษณะเช่นนี้ คือ “ทุนทางสังคม” ที่ปรากฏชัดหรือแอบแฝงสะสม (Deposit) อยู่ใน

วัฒนธรรมชุมชนมายาวนาน เป็นลักษณะการเกื้อกูลกันและกันและการพึ่งพาช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากหรือผู้ยากลำบากในชุมชน ซึ่งความร่วมมือของทุนมนุษย์มีส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้

ประการที่สี่ การสนับสนุนของภาคีเครือข่ายภายนอกชุมชน การทำงานที่เชื่อมโยงกับภาคีภายนอกชุมชนให้เข้ามามีส่วนหนึ่งในการดำเนินงานถือเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จที่สำคัญ ได้แก่ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) กองทุนสวัสดิการระดับชุมชนและตำบล กองทุนที่ดินตำบล ส่วนราชการระดับอำเภอและจังหวัดตำรวจ ทหาร นักพัฒนาองค์กรเอกชน (NGOs) รวมทั้งภาคธุรกิจเอกชน บริษัทห้างร้าน และสื่อท้องถิ่น ร่วมกันทำงานเพื่อการปรับปรุง ซ่อมแซมหรือสร้างบ้านเรือนใหม่ให้แก่ครัวเรือนผู้รับประโยชน์ที่มีความเดือดร้อน นอกจากนี้การเผยแพร่การทำงานผ่านสื่อสาธารณะต่าง ๆ ทำให้คนในชุมชนตื่นตัวในการเข้ามามีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการปรับปรุงซ่อมแซมบ้านเรือนให้กับครัวเรือนผู้รับประโยชน์ทั้งในรูปแบบเงินทุน สิ่งของ แรงงาน หรือข้อมูลความรู้ในด้านเทคนิค ดังนั้น การทำงานโดยการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคม (Social Network) ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งประกอบด้วยบุคคลหรือตัวแสดง (Actor) ที่มีความสัมพันธ์ (Relation) ซึ่งกันและกันตามบทบาทหน้าที่ที่มีความสัมพันธ์กันอยู่ ซึ่งอาจเป็นการแลกเปลี่ยนบางสิ่งบางอย่างทั้งในด้านวัตถุหรือด้านจิตใจก็ได้ (ธนพฤษฯ ชามะรัตน์, 2554) ซึ่งการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบทไม่เพียงแต่ความร่วมมือของเครือข่ายใกล้ชิดแบบปฐมภูมิ (Primary Group) คือ สมาชิกในครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์ไปถึงเครือข่ายรอง (Effective Network) และเครือข่ายขยาย (Extended Network) ภายนอกด้วย (Barnes, 1974) การทำงานเชิงเครือข่ายช่วยนำไปสู่ความสำเร็จได้ เนื่องมาจากการวางอยู่บนพื้นฐานความรู้สึกเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือชุมชนเดียวกัน การมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน การมีส่วนร่วมและการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน และการมีปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนเพื่อผลประโยชน์ส่วนบุคคลและส่วนรวมร่วมกัน (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2543; พระมหาสุหิตย์ อาภาภโร, 2547; สมพันธ์ เตชะอธิก, 2553)

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยมีข้อเสนอแนะต่อการขับเคลื่อนงานบ้านพอเพียงชนบทในระดับจังหวัดและแต่ละภูมิภาคในระยะต่อไป 5 ประการ คือ 1) ผลักดันให้เรือนบ้านพอเพียงชนบทเป็น “วาระร่วม” ของภาคีการพัฒนาในท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะการบูรณาการงบประมาณหรือสนับสนุนช่วยเหลือร่วมกัน 2) พิจารณากรอบการจัดสรรโควตาจำนวนครัวเรือนผู้รับประโยชน์ตามขนาดของพื้นที่จังหวัดหรือตำบลและความเดือดร้อนเป็นหลัก 3) เพิ่มงบประมาณดำเนินการต่อครัวเรือนและกำหนดกรอบค่าใช้จ่ายหมวดการบริหารจัดการงานเพื่อให้การดำเนินงานเกิดความคล่องตัวขึ้น 4) คำนึงถึงรูปแบบการสร้างบ้านที่เป็นมาตรฐานและเอื้ออำนวยความสะดวกต่อผู้อยู่อาศัย อาทิ การออกแบบโครงสร้างบ้านที่สอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศของไทย หรือทางลาดชันสำหรับผู้สูงอายุหรือผู้พิการ และ 5) ควรพัฒนากลไกการพัฒนาผังเมืองและที่อยู่อาศัยระดับท้องถิ่น เพื่อให้เป็นรูปแบบและกรอบรองรับการขยายตัวของชุมชนอย่างมีทิศทางและส่งผลกระทบบ้างในด้านต่าง ๆ ในชุมชนน้อยที่สุด

เอกสารอ้างอิง

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2543). *การจัดการเครือข่าย: กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา*.

กรุงเทพฯ: ชัคเชสมิเดีย.

ชาย โพธิ์สีดา. (2547). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ธนพฤษฯ ชามะรัตน์. (2554). *การสร้างเครือข่ายทางสังคมของนายหน้าแรงงานอีสาน*

(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- ชนพุกษ์ ขามะรัตน์. (2559). *การวิจัยเชิงปริมาณสำหรับงานพัฒนาสังคม*. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธนู บุญญานวัตร. (2552). *ความรู้เรื่องสารสนเทศ* (เอกสารประกอบการสอน). พระนครศรีอยุธยา: สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- ณริฏ พิศลยบุตร. (2558). *การพัฒนาคุณภาพที่อยู่อาศัยของคนจนในชนบท*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI).
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง, นิลวดี พรหมพักพิง, พรเพ็ญ โสมาบุตร, ภัทรพร วีระนาคินทร์, และนพรัตน์ รัตนประทุม. (2560). *การเปลี่ยนแปลงความอยู่ดีมีสุขของชนบทอีสานในรอบ 10 ปี พ.ศ. 2548 – 2559*. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง, สุวิทย์ อิศาศวัต, และอภิชัย พันธเสน. (2546). *สรุปผลการสัมมนา "ทุนทางสังคม : มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ"*. ขอนแก่น: ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.
- พระมหาสุทนต์ อาภาภโร. (2547). *เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้และการจัดการ*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). (2561). *บทเรียนการดำเนินงานโครงการบ้านพอเพียงชนบทในระดับจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2561*. ขอนแก่น: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- สมพันธ์ เตชะอธิก. (2553). *การพัฒนาระบบองค์กรชุมชนและเครือข่ายทางสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2556). *การสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ปี 2556*. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สำนักบ้านมั่นคง. (2561). *คู่มือการดำเนินโครงการบ้านพอเพียงชนบท (ฉบับปรับปรุง ปี 2561)*. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).
- สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน. (2558). *คู่มือสนับสนุนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและทุนชุมชน*. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).
- สิริกร คำภูไทย. (2554). *ข้อมูลด้านสังคมประจำปี 2554*. กรุงเทพฯ: ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- Abhay, K., Aniruddha, D., & Rajat, S. (2018). *Rural Housing in India: Status and Policy Challenges*. New Delhi: Lokashray Foundation.
- Barnes, J. A. (1974). Friends of Friends: Networks, Manipulators and Coalitions. *American Journal of Sociology*, 83(6), 1542-1544.
- Lewis, W. A. (1954). Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School*, 22(2), 139-191.